

УДК 343.8

І. С. Яковець, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства Інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України, м. Харків

СИСТЕМА ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ШВЕЙЦАРІЇ

Стаття присвячена висвітленню основних даних про систему виконання кримінальних покарань Швейцарської Конфедерації.

Ключові слова: *тюрма, кримінальні покарання, позбавлення волі, ув'язнення, виконання покарань.*

Ураховуючи прагнення України до запровадження прогресивних стандартів у сфері виконання покарань, особливої актуальності набуває потреба вивчення позитивного міжнародного досвіду. Автору цієї статті довелося особисто ознайомитись із порядком організації процесу виконання кримінальних покарань у Швейцарській Конфедерації, а отримана в ході візиту до цієї країни інформація відображена у даній публікації.

Правову основу для виконання покарань та заходів правового характеру становить Кримінальний кодекс Швейцарії (далі — КК Швейцарії), що набув чинності 1 січня 2007 року, та ст. 123 Конституції Конфедерації. КК Швейцарії пояснює цілі кримінального закону, описує різноманітні кримінальні санкції та типи установ виконання покарань. Стаття 123 Конституції Конфедерації встановлює основні принципи (вимоги) в підході до виконання покарань: 1) *кантони*¹ зобов'язані виконувати рішення своїх судів; 2) кантони зобов'язані будувати свої пенітенціарні установи та забезпечувати їх функціонування і в цьому питанні можуть досягати узгодження з іншими кантонами. Це перш за все стосується питання спільного

¹ Кантон – це територіальна одиниця, щось на кшталт областей в Україні. У Швейцарії існує 26 кантонів, більшість з яких є автономними. Найбільший кантон нараховує 1 300 тис. жителів, найменший – 15 тис.

будівництва та використання подібних інститутів (міжконтинентальні угоди по виконанню покарань). Тобто не всі кантони через нечисленність мешканців потребують власних місць позбавлення волі, тому доволі поширеною практикою є створення спільних установ виконання покарань, що обслуговують декілька кантонів та утримуються ними спільно. Але означеним роль таких угод не вичерпується, в результаті чого міжкантональні угоди є доволі поширеною практикою. Незалежно від того, що практично кожен кантон будує та забезпечує функціонування всіх типів тюрем, необхідних для виконання покарань та заходів правового характеру на своїй території, кантони укладають низку інших регіональних договорів. Ці формальні міжкантональні угоди заповнюють прогалини, що існують у конфедеративному законодавстві та законодавстві самих кантонів. Міжкантональні угоди переважно охоплюють такі сфери:

– спільне використання установ виконання покарань з точки зору економічної доцільності;

– гармонійний та обґрунтований підхід до розміру заробітної плати, що виплачується правопорушникам за їх трудову діяльність в тюрмі, при звільненні за тимчасовою ліцензією та при особливих формах виконання покарань.

Спеціальне законодавство в області кримінального судочинства є компетенцією конфедеративних урядів, а виконання покарань являє собою зону відповідальності кантонів, за винятком випадків, коли загальним законодавством встановлено інший порядок. Як результат, у Швейцарії фактично існує 26 в цілому незалежних систем виконання покарань (за числом кантонів), що, за визначенням самих працівників, дозволяє апробувати на практиці найрізноманітніші підходи до процесу виконання кримінальних покарань, обравши для впровадження найкращі з них.

Базуючись на ст. 123, параграфах 1 та 3 Конституції Конфедерації, федеральний уряд може займатися законодавчою діяльністю щодо призначення покарань та відігравати активну роль у наданні субсидій на будівництво установ для дорослих і неповнолітніх правопорушників, а також на функціонування виховних установ для неповнолітніх. Додатково конфедеративний уряд має можливість

підтримувати пілотні проекти в даній галузі. Так, у минулому році контрибуції на будівництво, ремонт та оновлення установ виконання покарань та заходів правового характеру склали 17 млн швейцарських франків (близько 140 млн грн); конфедеративні уряди витратили на пілотні проекти та виплату субсидій близько 1 млн франків (8,2 млн грн) й надали загалом суму в 73 млн франків (600 млн грн) на розвиток й утримання служб, що займаються питаннями соціального супроводу та роботи з неповнолітніми.

Слід одразу ж відзначити, що у Швейцарії відсутні тюрми для неповнолітніх (такими визнаються діти віком від 12-ти до 18-ти років). Правопорушники названого віку поміщуються у спеціальні виховні установи, що мають освітнє спрямування (відносяться до відання системи освіти). Разом із цією категорією осіб у названих закладах перебувають інші діти, вилучені з різних причин із родин, а також діти, що залишились без батьківської опіки. Лише у виняткових випадках, коли неповнолітній є вкрай небезпечним для оточуючих, він не направляється до освітньої установи, а розміщується в окремому відділенні тюрми для дорослих (необхідно зазначити, що нині таких осіб усього 100 на всю країну). Разом із тим передбачається функціонування спеціальних судів для розгляду справ щодо неповнолітніх засуджених.

Уряди членів конфедерації зобов'язані забезпечувати всі стандарти та гарантувати права засуджених у рамках міжнародних угод, ратифікованих та підписаних Швейцарією. Найбільш важливими з них визнаються Європейська конвенція з прав людини, Європейська конвенція з попередження тортур, Європейські тюремні правила, Конвенція проти тортур ООН.

На перший погляд система кримінальних покарань Швейцарії є доволі простою. Так, КК Швейцарії встановлює дві основні категорії кримінальних санкцій — покарання та заходи правового характеру. До покарань належать: тюремне ув'язнення, штраф та громадські роботи. Кожен із названих видів покарання може мати умовний або частково умовний характер із встановленням іспитового строку від 1-го до 5-ти років. На початку виконання покарання засуджений проходить пробачійний період, за результатами якого визначається, чи буде він реально відбувати покарання, що йому

призначене. Якщо правопорушник успішно проходить пробаційний період, то покарання може бути замінене на умовне, якщо ж умови порушені — покарання залишається без змін.

Тюремне ув'язнення — це санкція, що обмежує свободу, причому обмеження особистої свободи не завжди пов'язується з постійною ізоляцією у спеціальній установі. Зазвичай строк тюремного ув'язнення коливається від 6-ти місяців до 20 років. У випадках, якщо законом встановлені спеціальні вимоги, тюремне ув'язнення може бути призначене довічно. Слід одразу ж обмовитись, що останній вид покарання не має абсолютно довічного характеру, оскільки засуджені у разі доброї поведінки мають можливість звільнитися після відбуття 15 років позбавлення волі (практично всі засуджені до довічного позбавлення волі звільнюються після відбуття цього терміну, усі інші — до закінчення 20-річного ув'язнення). Також суд має право призначити строк покарання тривалістю менше 6-ти місяців, зокрема у разі порушення умов, якими супроводжувалось прийняття рішення про винесення умовного вироку.

Форма позбавлення волі визначається кантоном і встановлюється в кожній установі виконання покарань. Та чи інша форма позбавлення волі обирається як безпосередньо при надходженні особи до тюрми, так і в процесі виконання покарання у виді позбавлення волі. Такими формами є:

– *часткове (напіввільне) позбавлення волі* — «*тюремне ув'язнення наполовину*» — це особлива форма покарання у виді позбавлення волі, що являє собою поєднання свободи та тюремного ув'язнення. Зазвичай використовується, якщо строк покарання не перевищує 1 рік. При виконанні даного покарання засуджений продовжує свою професійну або навчальну діяльність на свободі, а увесь інший час проводить у тюрмі;

– «*робітничий (навчальний) екстернат*» — засуджені, що позитивно характеризуються¹ та відбули половину призначеного строку покарання, можуть за власним бажанням знайти собі роботу або галузь навчання за межами тюрми;

¹ Слід зауважити, що у Швейцарії поняття «позитивно характеризуються» означає, що особа представляє собою незначний ризик для суспільства. Тобто позитивність поведінки засуджені не вимушені доводити якимись вчинками, достатньо дотримуватись встановлених правил.

– «житловий екстернат» — у разі дотримання особою встановлених правил перебування в тюрмі їй дозволяється не лише працювати й навчатися за межами тюрми, а й проживати за межами установи. У даному разі поведінка засудженого контролюється адміністрацією тюрми (за допомогою засобів зв'язку та особистих зустрічей);

– «позбавлення волі по днях» — як правило, застосовується у разі призначення тюремного ув'язнення до 4-х тижнів. Але може бути впроваджене як вираз схвальної оцінки доброї поведінки засудженого. Дана форма позбавлення волі полягає в тому, що засуджений перебуває в тюрмі лише у вихідні і святкові дні;

– «електронний арешт» — по суті, це не що інше, як «домашній арешт», коли місце перебування засудженого обмежується домівкою та територією, де він мусить бувати по роботі, навчанню, та контролюється за допомогою електронних приладів.

Означеним вище форми виконання позбавлення волі не вичерпуються, оскільки в різних установах різних кантонів запроваджуються власні способи і форми поступового залучення засуджених до суспільного життя й обмеження негативного впливу ізоляції на особу. Короткострокове позбавлення волі може бути замінене на покарання, не пов'язані з позбавленням волі: штраф або громадські роботи.

Покарання у виді штрафу. Штрафи накладаються судом як альтернатива тюремному ув'язненню, що не перевищує 6 місяців. Суд визначає суму та порядок щоденних виплат залежно від вини правопорушника, його особистих та фінансових обставин. Максимальний розмір щоденної виплати не може перевищувати 3000 франків (2500 грн)¹.

Громадські роботи. В якості альтернативи тюремному ув'язненню, що не перевищує 6 місяців, або замість штрафу суд може накласти на правопорушника обов'язок виконувати громадські роботи. Проте порушник повинен з цим погодитись та у випадку надання згоди виконувати громадські роботи, пов'язані із соціальною діяльністю, суспільними інтересами, або допомагати людям, які потребують підтримки. Чотири години громадських робіт від-

¹ Середній розмір заробітної плати у Швейцарії становить 6000 франків на місяць.

повідують одному дню тюремного ув'язнення або одному розміру щоденної виплати штрафу.

При призначенні покарання у виді громадських робіт суд встановлює лише їх тривалість, вид робіт визначають спеціальні відділи (у деяких кантонах вони входять до структури служби пробації, в інших — це окрема служба). При цьому враховуються професійні здібності засудженого, його ритм життя, сімейні та інші обставини. Тобто ці спеціальні служби перш за все покликані надавати допомогу засудженому та сприяти найбільш оптимальному відбуттю призначеного покарання; вони не виконують функцій контролю та нагляду за засудженими, які властиві українській кримінально-виконавчій інспекції. Так, вони періодично складають звіт про хід відбування покарання, але це відбувається на основі стороннього (без безпосередньої участі засудженого та надання ним якоїсь інформації або документів) спостереження, у звіті також зазначається допомога, надана особі. В окремих кантонах служба пробації також здійснює виконання покарання у виді електронного нагляду, але подібна функція виконується окремими та незалежними структурними підрозділами служби пробації; основне ж її завдання — соціальна допомога засудженим і звільненим. Різною у різних кантонах є й підпорядкованість служби пробації — це може бути кантональне міністерство юстиції, служба безпеки кантону тощо.

Служби надання соціальної допомоги розпочинають свою роботу ще під час перебування особи в умовах слідчого ізолятора, оскільки надані ними рекомендації, визначені проблеми та шляхи їх подолання визнаються однією з умов успішного виконання плану позбавлення волі та зменшення ризику вчинення повторних злочинів. Цьому сприяє також і те, що практично всі засуджені відбувають покарання в кантоні засудження і саме останній надає необхідну допомогу після звільнення. Тому соціальна діяльність має безперервний характер та позитивні результати.

Кримінальний кодекс Швейцарії передбачає, окрім вищевказаних видів покарань, також такі *заходи правового характеру: терапевтичні заходи, невизначене ув'язнення (заходи, спрямовані на забезпечення безпеки)* тощо. Заходи відрізняються від покарань за тривалістю та не засновуються виключно на винуватості правопо-

рушника, оскільки можуть тривати стільки часу, скільки необхідно, та мають особливу мету — скоротити ризик повторних порушень, причому лише в тих випадках, коли є реальні перспективи для успіху. Як правило, заходи пропонуються судом як доповнення до вироку, хоча вони можуть використовуватись і самостійно.

Кримінальний кодекс вимагає, щоб відповідні органи переглядали не рідше одного разу на рік результати відбування покарання з метою встановлення того, чи може бути особа звільнена умовно-достроково. Першого разу це питання розглядається після відбуття 2/3 призначеного строку тюремного ув'язнення. При цьому адміністрація тюрми доводить не те, що особа може бути звільнена, а має надати підстави для обґрунтування доцільності подальшого тримання засудженого в місцях позбавлення волі. При цьому оцінюється не поведінка особи, а ризики, які можуть від неї походити, тому, приміром, такий показник, як «невідшкодування заподіяних злочином збитків», не може стати підставою для відмови. Існування ризиків аж ніяк не означає автоматичної відмови в умовно-достроковому звільненні — вони є лише орієнтирами для розробки плану роботи із засудженим після звільнення; виключно неподоланні на даний момент ризики виступають як такі підстави. У разі позитивного вирішення даного питання може бути встановлений пробаційний період тривалістю від 1 до 5 років (це залежить від призначеного покарання).

Для періоду після звільнення застосовується так званий «захисний нагляд», який являє собою комплекс заходів, спрямованих на попередження вчинення повторних злочинів та допомагає засудженому адаптуватися в суспільство. У теперішній час практично всі кантональні служби мають програми допомоги, що включають у себе підшукування житла, роботи, впорядкування фінансів тощо.

Основною метою встановлення пробаційного періоду є, як не дивно, не забезпечення контролю за поведінкою засудженого (це виступає побічним завданням), а створення правових підстав для надання соціальної допомоги. Єдина умова для засуджених — не допустити вчинення нових злочинів. Надання допомоги — законодавчо визначений обов'язок кантону, в якому особа планує проживати після звільнення. Судові органи та установи виконання покарань можуть вимагати від служби надання допомоги звітів про

виконанні заходи — таким чином забезпечується контроль за подальшою долею засудженого й результатами процесу виконання покарань. Такий же звіт у разі бажання може отримати й сам засуджений — і служба не може йому в цьому відмовити.

Необхідно зауважити, що у Швейцарії близько 99,9 % засуджених звільняються саме умовно-достроково, звільнення після повного відбування строку покарання вважається винятком із загального правила. Адміністрація тюрми та члени комісії з розгляду питань умовно-дострокового звільнення (до неї входять представники уряду кантону, громадськості, державних інституцій тощо) несуть тільки моральну відповідальність за прийняте рішення (за винятком випадків, коли прийняте рішення є наслідком зловживань службовим становищем).

Терапевтичні заходи:

1. *Лікування психічних хвороб.* Цей захід застосовується за наявності двох умов: по-перше, правопорушник повинен вчинити кримінальний злочин або проступок внаслідок своєї психічної хвороби чи розладу; по-друге, ризик вчинення цим же порушником подібного злочину або проступку може бути знижений за допомогою лікування. Слід звернути увагу на відмінність даних законодавчих норм від звичного для українського кримінального права поняття неосудності — у Швейцарії йдеться не про неможливість особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки, а про наявність психічної хвороби або розладу, які стали однією з причин або умов вчинення порушення.

Даний захід виконується переважно спеціальними психіатричними закладами або установами, спеціально створеними для їх виконання. Поки залишається ризик втечі засудженого та вчинення ним нових злочинів, він буде триматися у цій спеціальній установі. КК Швейцарії передбачає, що обмеження свободи з професійним лікуванням психічних хвороб може тривати максимум 5 років. Якщо по закінченні цього строку стан здоров'я засудженого не відповідає умовам для звільнення, суд може його продовжити ще на 5 років, а якщо необхідно, то й на все життя.

Лікування залежностей. Мета цих заходів — знизити ризик вчинення повторних злочинів особами, що мають наркотичну або іншу залежність. Воно застосовується у разі, якщо існує імовірність, що спеціальне лікування буде мати позитивний ефект та дозволить знизити потяг до наркотичних чи інших речовин. Лікування проводиться спеціалізованими установами або, якщо це необхідно, психіатричними клініками. Обмеження свободи, поєднане з лікуванням, зазвичай триває не більше 3-х років, суд може продовжити цей строк один раз і не більше ніж на рік.

Заходи правового характеру для молоді призначені виконувати роль покарання молодих людей віком від 18 до 25 років, які вчинили кримінальний злочин. Мета цих заходів — максимальне врахування особливостей цієї категорії правопорушників, оскільки вони через свій біологічний вік вже не є суб'єктом ювенальної юстиції, однак все ще потребують спеціальної підтримки. Усі установи для молодих правопорушників працюють у соціально-виховній та терапевтичній сферах. Розміщення в них засуджених покликане сприяти розвитку та підтримці інтересу в отриманні освіти й професійних навичок. Лише особи, які вчинили тяжкі насильницькі або інші злочини, не можуть бути направлені до цих закладів.

Амбулаторне лікування. Призначення амбулаторного лікування не пов'язане з вчиненням правопорушником кримінального злочину або проступку, оскільки може застосовуватись за будь-яке правопорушення. Основна умова — правопорушник має декларувати мотивацію та бажання проходити лікування. Суд може призначити амбулаторне лікування як у поєднанні з тюремним ув'язненням, так і без нього. У першому випадку цей захід виконується в місці відбування тюремного ув'язнення, у другому (якщо суд відкладає виконання вироку) — за місцем свого проживання. Приблизно половиною тих, кому призначене амбулаторне лікування, складають люди, що мають наркотичну залежність.

Заходи, спрямовані на забезпечення безпеки та лікування, покликані забезпечити безпеку суспільства та дозволяють застосувати невизначене ув'язнення. Швейцарський уряд визнає за постулат, що люди мають бути захищеними від повторних злочинів, які можуть учинити вже засуджені особи. Хоча заходи, спрямовані на забезпе-

чення безпеки та лікування, пов'язані з ізоляцією правопорушників від суспільства, принцип соціальної реінтеграції є тут основним (до речі, як і при призначенні інших заходів), а правопорушник має право відбувати покарання в умовах, наближених до нормальних.

Існують дві основні умови застосування названих заходів: 1) злочин має бути дуже серйозним, приміром вбивство або захоплення заручників, спричинення тяжких тілесних ушкоджень іншій особі; 2) оцінка ризиків вчинення подібних правопорушень у майбутньому відносно даної особи показує високу імовірність. Цей захід виконується в тюрмі найвищого ступеня безпеки. Зазвичай він має вигляд довічного позбавлення волі, проте перегляд та оцінка поведінки засудженого проводяться регулярно (як правило, один раз на місяць) з метою визначення можливості застосування до особи умовно-дострокового звільнення або призначення амбулаторного лікування.

Інші заходи правового характеру. Як доповнення до покарання, терапевтичних заходів або невизначеного ув'язнення суд може призначити додаткові санкції, також спрямовані на зменшення ризику продовження злочинної діяльності або посилення виховного ефекту покарання. Це може бути, приміром, заборона праці за професією, заборона керування транспортними засобами, публікація рішення суду, конфіскація небезпечних об'єктів, цінностей тощо.

Законодавство Швейцарії передбачає *три основних варіанти відмови від кримінального переслідування правопорушника:*

- 1) коли вчинено незначний злочин;
- 2) коли злочинець вже повністю відшкодував завдані злочином збитки. Відшкодування збитків може відбуватися як у грошовій, так і негрошовій формі. Так, правопорушник може запропонувати потерпілому в якості компенсації вчинення певних дій (відвезити його до лікарні, купувати йому продукти, зробити ремонт в оселі тощо), і у разі згоди прокурора це зараховується як відшкодування. Доцільно звернути увагу, що ця підстава не поширюється на осіб, які мають дохід вище середнього по країні, а також тих, хто обіймає посади в державних або політичних інституціях. Таким чином забезпечується унеможливлення «відкупу» та уникнення відповідальності певними категоріями громадян, які займають ви-

соке становище в суспільстві. Цим особам суд повинен (хоча й з урахуванням відшкодування як позитивного моменту) призначити покарання, приміром, у виді громадських робіт або покласти обов'язок виконати певні умови або вчинити певні дії (зокрема, надати допомогу особі, яка постраждала від злочину; публічно виступити стосовно вчиненого діяння і його негативних наслідків і т. ін.);

3) коли правопорушник «вже покараний». На нашу думку, це найбільш цікавий варіант припинення кримінального переслідування, оскільки в ньому враховується збіг непередбачуваних обставин. Приміром, кримінальну справу буде припинено, якщо правопорушник порушив правила користування автомобілем, але через це постраждала його власна родина; якщо особа, яка вчинила напад на людину, після злочину втратила близького родича при подібних обставинах і т. п.

Певні особливості має і порядок виконання кримінальних покарань. У Швейцарії існує 114 установ, на які покладається функція виконання кримінальних покарань та заходів правового характеру. Вони переважно є невеликими — розраховані в середньому на 100 місць, лише в чотирьох передбачена можливість розміщення понад 200 засуджених. Утворення саме невеликих установ, в яких засуджені відбувають позбавлення волі, за визначенням представників Швейцарської Конфедерації, полегшує їх керованість та забезпечення контролю й допомоги засудженим.

Більшість установ виконують функції слідчих ізоляторів та є закладами «відкритого типу» для короткострокових покарань у виді позбавлення волі. Лише близько 30-ти тюрем виконують тривалі покарання. Згідно з офіційною статистикою, у минулому році в установах виконання покарань Швейцарії утримувалось 6048 засуджених, з яких 31 % — не були засудженими (1888 підслідних та 411 ув'язнених, які чекали депортації або екстрадиції); з них 6,1 % — жінки. Особливістю швейцарської системи виконання покарань можна назвати й те, що переважна більшість осіб, які утримуються в місцях позбавлення волі (понад 80 %), є іноземними громадянами.

Кримінальний кодекс Швейцарії передбачає функціонування двох типів установ виконання покарань, які повинні мати всі кантони: відкриті та закриті тюрми. *Закриті тюрми:* правопорушник розмі-

щується у закритій тюрмі або закритому секторі відкритої тюрми у випадку, коли існує ризик вчинення ним втечі або повторного правопорушення. Закриті тюрми повинні вживати всіх заходів, включаючи структурні, технічні та організаційні дії, мати підходящий персонал, щоб максимально виключити можливість втечі або вчинення іншого злочину. *Відкриті тюрми*: до них особа направляється, якщо немає підстав для побоювань, що правопорушник вчинить втечу або новий злочин. Узагалі «орієнтація на ризик» є базовим напрямком у діяльності установ виконання покарань Швейцарії.

Закрита тюрма може мати відкриту секцію, а відкрита тюрма, у свою чергу, може формувати закриті відділення; але терапевтичні установи повинні функціонувати окремо від тих закладів, які безпосередньо займаються виконанням покарань. Співвідношення числа засуджених та персоналу місць позбавлення волі є таким: один працівник на двох засуджених — у тюрмах, один працівник на трьох ув'язнених — у слідчих ізоляторах (мається на увазі загальна кількість як персоналу, що безпосередньо контактує із засудженими та ув'язненими, так і адміністративних працівників).

Стаття посвячена изложению общей информации о системе исполнения уголовных наказаний Швейцарской Конфедерации.

The article is devoted illumination of master data about the system of implementation of criminal punishments of Swiss Confederation.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства ІВПЗ НАПрН України (протокол № 4 від 11 листопада 2010 р.).

Рецензент — доктор юридичних наук, професор А. Х. Степанюк.